

OD FIGURE DO KULTURE – RETORIČKO PITANJE

Tvrđnja s upitnikom

Krešimir BAGIĆ

Postavljanjem pitanja bogatimo naše poznavanje svijeta, iskazujemo interes i radoznalost za ljude, događaje i pojave kojima smo okruženi. Ima pitanja s kojima je suočen svaki čovjek, ali i onih koja češće postavljaju pojedine skupine ljudi. Tako je načelno moguće razlikovati dječja i pitanja odraslih, ženska i muška, ozbiljna i neozbiljna, praktična i filozofska pitanja.

„Pitanje je bilo retoričko.” -

Podvrgava li se mučenju one koji ne žele odgovoriti na retoričko pitanje

Živo predočavanje

Među pitanjima postoji jedno koje je u govoru vrlo učinkovito a stilistički iznimno zanimljivo. Riječ je o retoričkom pitanju tj. pitanju na koje se ne očekuje odgovor. Retoričko je pitanje prikrivena tvrđnja kojom se naglašavaju govornikovi stavovi i dojmovi, izriču šokantne i dirljive stvari, ističu jake emocije poput ljubavi, oduševljenja, čuđenja, mržnje, ogorčenosti, sažaljenja. Izrazito je sugestivno, zamjenjuje objektivni način govora subjektivnim, učinak nadređuje sadržaju, konotaciju denotaciji. Obično se realizira kao

pitanje na koje se odgovor podrazumijeva (*Jesmo li za tebe učinili sve što smo mogli?*), pitanje na koje nitko ne može odgovoriti (*Što ćemo postati za 10.000 godina?*) ili pitanje na koje govornik žuri odmah odgovoriti jer je ono dio njegove diskurzivne strategije (profesor npr. može ovako početi predavanje: *O čemu ćemo danas govoriti? Govorit ćemo o životu u vrijeme renesanse.*).

Razgovorni jezik obiluje leksikaliziranim retoričkim pitanjima, npr.:

- Zar te nisam već triput opomenuo?
- Je li to Vaša briga?
- Trebam li se možda Vama povjeravati?

Kada bi u prvom planu bila informacija, navedena bi se pitanja mogla zamijeniti izjavnim (ili uskličnim) rečenicama:

- Već sam te triput opomenuo.
- To nije Vaša briga.
- Vama se neću povjeravati.

Retoričko pitanje oblikuje specifičan kôd. Njime se iskaz ozivljuje, a misao afektivno predočava. Kada bi tko – unatoč izlišnosti takva postupka – poželio odgovoriti na nj, mogao bi reći samo *da* ili *ne*. Za razliku od retoričkih, većina ‘pravih’ pitanja pretpostavlja novu informaciju (*Kada ćeš doći? Sutra.*) ili prikladnu reakciju na ‘posredna’ pitanja (tako, recimo, na pitanje *Imaš li sat?* upitani umjesto odgovora može pokazati sat ili pak – predviđajući sljedeće pitanje – kazati: *Sada je 8 i 30*).

Retoričko pitanje

Može li se kupiti brzina antilope?

Retoričko se pitanje najprije javlja u antičkom govorništvu. Govornici i odvjetnici rabili su ga kao prikladno sredstvo uvjeravanja, izravnog obraćanja i zaključivanja. Demetrije (1999) ga smatra obilježjem silovitoga stila, jer silovito je „kad govornik slušateljima postavlja neka pitanja umjesto da očituje svoje mišljenje“; naprotiv, kad bi se odvjetnik koristio tvrdnjama umjesto pitanjima, činilo bi se da poučava a ne da dokazuje krivnju. I Kvintiljan (1967) tvrdi da retoričko pitanje iskazu pridaje snagu, neovisno o tome izriče li se njime kakav stav, zapovijed ili pita o čemu na što je teško odgovoriti. Figura se brzo iz govorništva proširila na gotovo sve diskurze. Pojavljuje se podjednako često u staroj i modernoj poeziji, dijalozima i polemici, prozi i esejistici, jeziku politike i reklami. U psalmima se, među inim, realizira kao pitanje upućeno božanstvu:

Ta□ dokle, Jahve, dokle ćeš me zaboravljati? Dokle ćeš skrivati lice od mene?« (Ps 13,2)
Jahve, zar da ne mrzim tvoje mrzitelje? Zar da mi se ne gade protivnici tvoji? (Ps 139, 21)

U znamenitom pismu kojim 1854. g. veliki indijanski poglavica Seattle odgovara američkom predsjedniku

F. Pierceu na ponudu da Amerika kupi njegovu zemlju, retoričko je pitanje uporišno sredstvo izricanja nevjerice i čuđenja:

Kako se može kupiti nebo ili toplina zemlje ili brzina antilope? Kako vam mi možemo prodati te stvari a vi ih kupiti? Zar možete činiti što vas je volja sa zemljom samo zato što je crveni čovjek potpisao komad papira i predao ga bijelom čovjeku? Ako mi ne posjedujemo svježinu zraka i bljeskanje vode, kako vi možete to kupiti od nas? Hoćete li moći kupiti bizona i kad posljednji bude ubijen?

Medijski i promidžbeni diskurz upravo retoričkim pitanjima pokušavaju stilizirati i ‘prisvojiti’ pojedine frazeologizirane konstrukcije razgovornog jezika. Riječ je o strategiji stvaranja atraktivnog, svima prijemčivog diskurza čija su sugerirana obilježja otvorenost, demokratičnost, neformalnost, opuštenost, izravnost. Npr.:

- Ljudi moji, je li to moguće?
- Dive li se i Vašem krovu?
- Jesu li i Vaši keksi tako ukusni?

Retoričko pitanje i kompozicija pjesme

Najstilogenijsi primjeri te figure pojavljuju se, dakako, u lirici. Pjesnici nerijetko posežu za nizom retoričkih pitanja. To im omogućuje poliperspektivno razvijanje teme, detaljiziranje, naglašavanje emocionalnosti lirskoga subjekta te harmoničnu strukturu organizaciju strofe ili fragmenta pjesme – retorička pitanja koja čine niz u pravilu su identične sintaktičke strukture.

“Harač, harač!“ Otkud raji harač?
Otkud zlato, koji krova neima,
Mirna krova da ukloni glavu?
Otkud zlato, koji njive neima,
Nego tursku svojijem znojem topi?
Otkud zlato, koji stoke neima,
No za tuđom po brdijeh se bije?
Otkud zlato, koji ruha neima?
Otkud zlato, koji kruha neima?
(I. Mažuranić,
Smrt Smail-age Čengića)

Čemu iskren razum koji zdravo sudi,
Čemu polet duše i srce koje sniva,
Čemu žar, slobodu i pravdu kada žudi,
Usred kukavica čemu krepost diva?
(A. G. Matoš, *Stara pjesma*)

Ko sam i što sam, što ču, koga volim,
što tražim, kuda idem, za čim lutam? –
Uzalud nebo za odgovor molim
(T. Ujević, *Tajanstva I*)

Veliki indijanski poglavica Seattle koji je napisao znamenito pismo američkom predsjedniku F. Pierceu

Uz to što pokreće mehanizam ponavljanja, retoričko se pitanje može prometnuti u ključnu figuru pjesme te postati uporište njezina smisla i recepcije. Njime pjesma može početi i(l) okončati – u prvom slučaju privlači čitateljevu pozornost, a u drugom potiče njegovu imaginaciju. Katnić-Bakaršić (2007) smatra da ta pitanja treba promatrati kao tekstne konektore koji stvaraju dojam kompozicijske zaokruženosti pjesme. Iako je naznačenu pojavu moguće uočiti u Šimićevoj ili Krležinoj lirici, M. Dizdar je nedvojbeno najveći poklonik kompozicijskog uokviravanja pjesme retoričkim pitanjem. Njegov ciklus *Slovo o čovjeku* čini pet pjesama – svaka završava pitanjem, npr.:

Četvrt

Zatvoren u mozak zarobljen u srce
U toj tamnoj jami vječno zoveš sunce

Sanjaš da se nebo približi i vrati
Tijelo se kroz vlati u pijanstvu klati

U žilište slišćen zatvoren u krvi
U tom kolu bola

Potonji il'

Prvi?

Osim što njime pjesma završava, upitnik je ujedno i jedini interpunkcijski znak u njoj. To svjedoči o njegovoj iznimnoj važnosti u Dizdarevoj lirskoj filozofiji. Može ga se tumačiti kao signal da se neke stvari (poput tajne čovjekova postojanja) ne mogu do kraja pojmiti, ali i kao posrednu poruku čitatelju da se pjesma počinje osmišljavati tek u procesu čitanja.

Besmislen odgovor

U prozi retoričkim se pitanjima osnažuje misao, stvara patos, upozorava na govornikovu emocionalnost, provodi posredna karakterizacija lika ili pripovjedača. Osobito su stilogena pitanja koja kontekstualno problematiziraju kakvu moralnu dvojbu. Npr.:

Da li ikad nestaje majke, koja nas rađa? Da li ikad umire dijete, koje smo nosili u sebi? Može li ikad poginuti onaj, komu smo darovale boli našeg djevičanstva? Uz čiji smo život prislonile naš, da mu služimo, robujemo, djecu rađamo i borbe olakšavamo? Može li umrijeti za nas onaj, koji nas je spasio od propasti? Oslobođio od patnja, izbavio mučeništva i digao iz poniženja? Umire li ikad za nas onaj, tko nas je trovao, gnječio, lomio, blatio, povlačio kroz poniženje i kaljao gnušom? I mržnja i ljubav daju sadržaj i pravo na opstanak ljudima oko nas.

(M. Begović, *Giga Barićeva*)

Ovaj unutrašnji monolog sažima svjetonazor junakinje Begovićeve romana, žene koja vjerno čeka da joj se muž vratí iz rata, premda o njemu godinama ni glasa nije čula niti zna je li uopće živ.

Esejisti i kritičari upotrijebi gdjekad retorička pitanja umjesto tvrdnji, što njihovu govoru pribavlja dodatnu ekspresivnost i prepoznatljiv subjektivan prizvuk, npr.:

Zar je moguće, da je život tako grub, da ga nestane tako surovo, naglo, ružno, kao zvuka taneta, nevidljivije od dima cigarete, nečujnije od škripanja pera? Samo bljesne i iščezne? Gdje li su bile sve Tvoje čežnje i duboka Tvoja religija? Zar su još ostale u srdu Tvom, koje je uvenulo i smalaksalo kao odsječeni cvjet? (J. Benešić, Kritike i članci)

Budući da se za retoričkim pitanjima poseže u emocionalno nabijenim situacijama, sugovornik može i automatski ponavljati naoko sugerirani odgovor, pri čemu će kazati upravo suprotno od onoga što misli i što se kao odgovor očekuje. Hrabrenje sportske momčadi prije utakmice može, primjerice, izgledati ovako: Hoćemo li dobiti današnju utakmicu? Hoćemo.

Hoćemo li osvojiti prvenstvo? Hoćemo.

Hoćemo li se ikada uplašiti suparnika? Hoćemo.

Odgovor na treće pitanje proturječi smislu ritualnog hrbrenja. On je nepromišljen, mehanički, jer oni koji odgovaraju više slijede ritam i logiku ponavljanja nego smisao postavljenih pitanja.

Naši stariji autori retoričko pitanje redom uvrštavaju među važnije figure. Tomić (1875) ga naziva estetičkim pitanjem. Filipović (1876) ga određuje kao pitanje koje postaje slikom „kad pitamo nečekajući na odgovor, jedino zato, da tim njeku misao ili njeki predmet nješta više iztaknemo i nanj veću pozornost svratimo“. Zima (1880) naglašava njegovu diskurzivnu snagu – „obično kazivanje može slušalac čuti, pa na nj i ne paziti; ali kad se mjesto toga pita, trgne se i onaj, koji je može biti već htio driemati“. Pritom razlikuje pitanje koje stoji umjesto imperativa, pitanje koje stoji umjesto usklika, pitanje upravljeno samom sebi te pitanje upravljeno drugoj osobi. U novije su vrijeme Škreb (1986) i Lešić (2008) podsjetili na to da je antička retorika razlikovala više vrsta retoričkog pitanja, među inim: *erotezu* (pitanje kojim se sugerira određeni odgovor), *eperotezu* (emfatičko pitanje), *antipoforu* (pitanje iza kojeg slijedi odgovor koji, međutim, poriče mogućnost odgovora), *erotemu* (tvrdnju u obliku pitanja), *puzmu* (protest u obliku pitanja), *anacenozu* (pitanje odsutnoj – stvarnoj ili izmišljenoj – osobi) i *simbuleuzu* (pitanje kojim se tobože traži savjet).